

LA CONCA DE BARBERÀ I LA BAIXA SEGARRA EN FLAMES. LA CAMPANYA DE LLEIDA DE 1642

per Manel Güell Junkert

En la magistral pel·lícula Spielbergiana *El Imperio del Sol* hi ha un moment en què un dels personatges alligona el jove protagonista i li fa entendre que el pitjor període d'una guerra per als civils no és rera les línies, quan es desenvolupa el conflicte, sinó en la frontera, i en la confusió de quan esclata i de quan s'acaba. D'una manera similar, les principals calamitats en una guerra a l'època moderna esdevenien a la frontera entre els dos bàndols, una "terra de ningú", que era, de tots, l'objectiu militar més immediat¹.

La Conca de Barberà va experimentar aquesta crítica situació l'any 1642, en plena Guerra dels Segadors. L'exèrcit reial (el castellà que Felip IV envià contra Catalunya) dominava totes les contrades del sud, i tenia la principal base d'operacions a Tarragona, que ja havia superat un setge l'any anterior. La conjuntura geoestratègica, el 1642, se centrava en dos objectius principals: la frontera del nord (Perpinyà) i la de l'oest amb l'Aragó (Lleida). La manca d'una iniciativa clara, generada per l'expectativa, va trencar-se amb la caiguda de Perpinyà en mans franceses (9 de setembre de 1642). L'únic objectiu viable passava a ser Lleida i, per arribar-hi, s'havia de creuar per la Conca de Barberà².

¹ Sobre les malvestats bèl·liques que s'esdevenien en els límits fronterers de dominis militars, vegeu PARKER, GEOFFREY: *La Revolución militar. Las innovaciones militares y el apogeo de Occidente 1500-1800*. Crítica, 1990, p. 66-67. Parla de "guerrilla" com a guerres 'petites', bàsicament de desgast, i cita Blas de Monluc: "luchas, encuentros, escaramuzas, emboscadas, alguna batalla ocasional, pequeños asedios, asaltos, escaladas y conquista de ciudades por sorpresa". La guerra a Flandes constitueix un dels exemples més clars, amb els *Vrijbuiters*, saquejadors que operaven emparats pels caps locals que organitzaven les ràtzies. Vegeu PARKER, GEOFFREY: *El ejército de Flandes y el Camino Español 1567-1659*. Alianza, 1986, p. 46-47, i, sobretot, la 52. Sobre fronteres militars perennes, és interessant el cas de la Cerdanya a SAHLINS, PETER: *Fronteras e identitats: la formació d'Espanya i França a la Cerdanya. S.XVII-XIX*. Eumo, 1993, p. 78-89, i 117 i ss.

² Sobre la situació estratègica i els moviments militars a les comarques tarragonines en aquest tercer any de guerra, en parlen LAFUENTE, MODESTO: *Historia General de España*. III, Montaner y Simon, Barcelona, 1879, p. 338-340; ALENTORN I BALLESTER, FRANCESC: *Els vallencs pel carrer de l'amargura (La vila de Valls a través de la guerra de Separació 1639-1660)*. Valls, 1931, p. 63; MORERA Y LLAURADÓ, EMILIO: *Tarragona Cristiana*. IV, IETRB.IV, Diputació de Tarragona, 1955, p. 387-391; SANABRE, JOSEP: *La Acción de Francia en Cataluña en pugna por la hegemonía de Europa (1640-1659)*. Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 1956, p. 211.

Fins aquell moment, la comarca depenia més dels francesos que dels castellans. El mariscal la Mothe³ hi operava constantment per tal d'impedir les ràtzies enemigues; la zona li era vital a l'hora d'acudir, en un moment donat, a defensar Lleida i Balaguer i mantenir així la frontera aragonesa. El mes de maig, la Mothe féu assaltar El Vendrell⁴. Havia deixat el front de l'oest, passant per Montblanc, i entre el juliol i el setembre va moure's per Piera, Vilafranca i Santa Coloma de Queralt. La frontera entre el Camp de Tarragona i la Conca de Barberà separava, expectants, els dos bàndols enfrontats⁵.

³ Philippe de La Mothe-Houdancourt (1605-1657). Duc de Fayel i comte de La Mothe. Lluità contra els hugonots a La Rochelle, i també en guerres a Itàlia, Flandes i Alemanya, arribant a Mariscal de camp (1637, segons altres autors 1642) (Cfr. *Dictionnaire des maréchaux de France du Moyen Age à nos jours*. Perrin, Paris, 1988, que no l'inclou). S'incorporà a la guerra de Catalunya el 1641 com a lloctinent de Condé, vencé els castellans a Martorell, però no pogué apoderar-se de Tarragona. El 1642 derrotava el marquès de Pobar a Vilafranca, i aquell mateix any era nomenat virrei del Principat (1642-1644 i 1651-1652). Fou destituït i processat després de la pèrdua de Lleida (1644), però el 1651 va ser restablert en el seu càrrec. "Mothe-Houdancourt". *Gran Enciclopèdia Larousse*, VII, Planeta, 1970, p. 503; ALIER, ROGER: "Philippe de La Mothe-Houdancourt". *G.E.C.*, 9, 1976, p. 57-58. J(ORDI) V(IDAL) P(LA): "La Mothe-Houdancourt". *Diccionari d'Història de Catalunya*. Edicions 62, 1993, p. 603.

⁴ *Relació molt verdadera de la victòria que han tingut...*, Jaume Mathevat, Barcelona, 1642. Biblioteca Nacional de Madrid (=BNM), V.Ca.56/107. Nosaltres hem consultat el facsimil reproduït a ETTINGHAUSEN, HENRI: *La guerra dels Segadors a través de la premsa de l'època*. IV vols., Curial, 1993, amb el núm. 55. Les pàgines corresponents a l'assalt vendrellenc són les 398 i 399. També en parla PARETS, MIQUEL: *De los muchos sucesos dignos de memoria que han ocurrido en Barcelona y otros lugares de Cataluña*, en *Memorial Histórico Español*, vol. XXIV, Madrid, 1893, p. 33-34.

⁵ La situació era així des de l'any anterior, a partir del retrocés castellà després de la derrota de Montjuïc. El març de 1641, en un informe sobre les activitats subversives del prevere alcoverenc Lluís Garcia, hom deia que operava "al abrigo de don Josef Viure y Margarit que en estas fronteras de Montblanc y Cabra es maestro de campo de la Diputación y gobierna las armas..." (D. Jacinto Valonga al Rei, Tarragona, 13/07/1641. Arxiu de la Corona d'Aragó (=ACA), Consell d'Aragó, Cartes, reg. 395). Un autor vuitcentista parla de la rendició de Reus l'abril de 1642, i de que a partir de llavors els dos oponents "no se dan punto de reposo para hacer sentir à las poblaciones del Campo toda clase de vejámenes" GRAS Y BALLVÉ, PERE: "Reus en el reinado de Felipe IV", *El Eco del Centro de Lectura*, Reus, 26 (septiembre de 1878) 4.

L'ofensiva castellana contra Lleida s'inicià quan els principals generals del rei castellà (Torrecuso⁶, Hinojosa⁷, Mortara⁸), sortiren de Tarragona, amb la intenció de convergir amb l'exèrcit que baixava del nord⁹. Passaren pel coll de Cabra, Montblanc i Sarraí "de cuyas poblaciones de adueñaron fácilmente después de dejar sentir los

⁶ Carlo Caracciolo, marquès de Torrecuso, duc de San Giorgio. D'origen napolità, era el lloctinent del marquès de Balbases, cap suprem de l'exèrcit reial, en el setge de Salses de 1639-1640, i també ho va ser del marquès de los Vélez, a l'inici de la Guerra dels Segadors. "capitan práctico, aunque de mas valor que prudencia: venia á servir el cargo de maestro de campo general del ejército llamado de la vanguardia" (MELO, FRANCISCO MANUEL DE: *Historia de los movimientos, separación y guerra de Cataluña en tiempo de Felipe IV*. Barcelona, 1842, Edició facsimil de la Universidad de Cadiz, 1990, p. 115). Caracciolo aconseguí la grandesa d'Espanya, el mateix any de l'episodi que historiem, el 1642. Torrecuso era l'home fort de l'exèrcit de Felip IV (una espècie de general Patton del segle XVII), a qui s'encomanaven les missions de combat més dures o la cura dels soldats més indisiplinats. Morí el 1647 (vegeu, FLUVIÀ I ESCORSA, ARMAND DE: "Marquesat de Torrecuso". G.E.C., XIV, 1980, p. 542; "Carlo Caracciolo". Id., IV, 1973, p. 355). Hi ha una biografia a GÓMEZ DE ARTECHE, JOSÉ: *El Marqués de Torrecuso*, Madrid, 1876; citada per CATALÀ I ROCA, PERE: *El Virrei Comte de Santa Coloma*. Fundació Salvador Vives Casajuana, 1988, p. 205.

⁷ El text es refereix a Juan Ramírez de Arellano y Manrique de Lara (1606-1643), comte d'Aguilar i marquès (consort) d'Hinojosa, títol pel qual és més conegut en les cròniques i històries d'aquest període. S'integrà en l'exèrcit de los Vélez el 1640, i entre 1641-1642 va ostentar el càrrec de lloctinent reial, o virrei de Catalunya (de la zona sota domini castellà, i, segons M.Lafuente, de manera interina), amb seu a Tarragona, base d'operacions des de la qual realitzà campanyes i incursions de càstig contra Reus, Valls, El Vendrell, etc. Hinojosa morí a Tarragona el 1643, essent substituït pel duc de Toralto. ALIER, ROGER: "Juan Ramírez de Arellano y Manrique de Lara". G.E.C., XII, p. 323; MORERA Y LLAURADÓ, EMILIO: *Tarragona Cristiana*. IV, IETRB, IV, Diputació de Tarragona, 1955, p. 387-389, 391, 393, 395 i 416. M.LAFUENTE: *Historia General de España...*, p. 338. El nostre personatge apareix en totes les relacions de magnats que ocuparen el càrrec (SOLDEVILA, FERRAN: *Història de Catalunya*. Alpha, 1963, p. 1039; G.E.C., IV, 1973, 735; *Diccionari Baranova d'Història de Catalunya*. Baranova, 1989, p. 433; etc.), però no apareix, tanmateix, en el més recent treball sobre la qüestió, on s'omet el període de la Guerra dels Segadors. PÉREZ BUSTAMANTE, ROGELIO: "Virreialització i castellanització de la Lloctinència del Principat de Catalunya (segles XVI i XVII)". *Les Institucions Catalanes (segles XV-XVII)*. Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya, I, Pedralbes, 13-1 (1993) 75-94, p. 78.

⁸ Francisco de Orozco-Ribera y Pereira (1605-1669), segon marquès de Mortara. Nomenat mestre de camp a la mort del seu pare el governador d'Alexandria de Pallà (Milà). Va lluitar a la Valtelina i a Vercelli (1636). Passà a la península per comandar el terç del comte-duc d'Olivares. A Leucata lluità valerosament fins a ser ferit de gravetat (1637). Recuperat a Perpinyà, va intervenir decisivament en la victoriosa escomesa de Fuenterrabía (1638). Cap suprem de l'exèrcit a Guipúscoa, va ser destinat al Rosselló, i participà en el setge de Salses (1639) comandant un terç; el 1640 era governador del Rosselló. El 1641, derrotà Brezé a Zanjón, però hagué de retre Cotlliure. Prengué part en la campanya de Lleida, derrotant la Mothe en el pas del Segre (1643), però dos anys més tard el seu exèrcit era anihilat per Harcourt, i ell quedà presoner. El 1647, va ser alliberat, i passava a ocupar el càrrec de mestre de camp general de Catalunya i general de tota la cavalleria. El 1650 reconqueria part de la Ribera d'Ebre, i el 1651 posava setge a Barcelona. Amb la seva capitulació l'any següent era nomenat virrei i arribava al zenit de la seva carrera; el 1653, cedia la virregnal·lia a Joan d'Àustria i rebia, a canvi, el marquesat d'Olias i de Sarraí, però tornava a ostentar-la tres anys després (1656-1661), per tal d'expulsar els francesos de l'Empordà. Es retirà amb el càrrec de governador de Milà, i amb el qual morí el 1668. *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo Americana*. XL, Espasa-Calpe, p. 664-665; ALIER, ROGER: "Francisco de Orozco". G.E.C., X, 1977, p. 830-831. Sobre la seva participació de 1639, ZUDAIRE HUARTE, EULOGIO: *El Conde-Duque y Cataluña*. CSIC, 1964, p. 195.

⁹ M.PARETS: *De los muchos sucesos...*, p. 75; F.M.MELO: *Historia de los movimientos...*, p. 296. Segons F.ALENTORN: *Els valencs...*, p. 65, fou el 17 de setembre, segons J.SANABRE: *La Acción...*, p. 211, fou el 21.

*efectos de su paso.*¹⁰ Aquesta cita, que bestraiem a Mn.Sanabre, resumeix en un parell de línies allò que nosaltres pretenem ampliar en les pàgines d'aquest treball.

ELS FETS

La publicística coetània dels fets va fer-se ressò d'aquestes amargues jornades i de les vexacions innombrables que l'exèrcit castellà va inflir en la zona. Encara que sigui susceptible d'haver estat instrumentalitzada propagandísticament per l'ene-mic, no tenim altra font que aquesta, i en la mesura de les possibilitats que hi hagi, en aquesta breu aportació, procurarem comprovar o desmentir el contingut¹¹.

Des que a principis de 1642 el marquès de la Hinojosa detentava el govern en la Catalunya ocupada i era generalíssim de l'exèrcit castellà, havien estat constants les incursions i les curtes campanyes arreu del Camp de Tarragona. De fet, fou aquesta activitat bèl·lica la que resituaria la frontera militar entre el Camp de Tarragona i la Conca de Barberà, car derrotà dues companyies franceses al Pla, i capturà tot un terç a Alcover, on aparegué per sorpresa. Després va escometre furiosament la Mothe fins que aquest es va haver de retirar a Montblanc, recuperant així Reus, Altafulla, Tamarit, El Vendrell, Constantí i altres poblacions¹².

En aquest període, Hinojosa va ser decisiu per consolidar el domini de Felip IV al Camp de Tarragona. La seva estratègia de guerra fins la resolució d'una campanya més seriosa consistia en escometre constantment les zones més properes a

¹⁰ J.SANABRE: *La Acción de Francia...*, p. 211. Quan s'asselljava una ciutat de relativa importància, les poblacions properes passaven a ser objectiu militar per "dret propi". A banda del gros de l'exèrcit, partides reduïdes de soldats operaven per la zona "combatian, intrigaban y mataban sin descanso por el control de los pueblos...", convertint la zona en allò que G.Parker anomena "frontera flotant" (G.PARKER: *El ejército de Flandes...*, p. 46 i 47). Per al cas concret de la Conca de Barberà, hem de pensar que l'exèrcit castellà no podia permetre's el luxe de deixar indemnes poblacions hostils darrera de les seves línies, i molt menys si aquestes es trobaven entre ells i la seva base d'operacions principal, Tarragona.

¹¹ Seguim la relació dels fets que consten a: *Relacion verdadera de las Hostilidades, y sacrilegis que lo exercit del Rey de Castella ha fet contra las Iglesias, y sacraris ahont estava lo Santissim Sacrament, y los altars, y crema que ha fet desde Tarragona fins a Torre de Segre, los llochs, y vilas perhont ha passat*. Jaume Mathevat, Barcelona, 1642. Biblioteca de Catalunya (=BC), F.Bons. 6.075; *Relació compendiosa de tot lo que ha passat des de que lo exèrcit del rey de Castella partí de Tarragona...* Pere Lacavalleria, Barcelona, 1642, BNM, V.E. 170/75; *Còpia de la carta que lo Excellentissim Señor Mariscal de la Motta ha escrit al Excellentissim Señor Marques de la Hinojosa Gene. del exercit del Rey de Castella, acerca de las inhumanitats que ha manat fer los Marquesos de Torrecussa, y de Mortara contra dels Catalans*. Jaume Mathevat, Barcelona, 1642, BC, F.Bons. 5.623; etc. A excepció del primer, que hem consultat de l'original, la resta ho hem fet a través de la compil·lació facsimilar d'H.ETTINGHAUSEN: *La Guerra dels Segadors...*, obra en la qual hi són tots, amb els números de referència 80, 83 i 84. Hem optat per fer-ho així davant la lentitud burocràtica de les reproduccions d'originals a la Sala de Reserva de la Biblioteca de Catalunya (només estan autoritzades les de microfilm). La còpia reprogràfica del llibre d'Ettinghausen (que és de 1993) tampoc és permesa, però és una alternativa que prefereixen abans que el microfilm, procés més llarg i pesat d'executar. Sobre l'obra d'Ettinghausen, a banda de l'acarament N.Sales-H. Ettinghausen exhibit a les pàgines de l'*Avui*, hom pot consultar l'erudita crítica bibliogràfica d'aquella autora a *L'Avenc*, 180 (Abril 1994) 78-79.

¹² Vegeu M.LAFUENTE: *Historia General de España...*, p. 338. Cfr. amb F.ALENTORN: *Els vallencs...*, p. 62-64. Aquest autor comenta la inactivitat del marquès de Torrecuso aturat a Tarragona, basada únicament en el fet que no havia sortit a cercar batalla directa contra la Mothe.

Ruïnes del Castell de Vallespinosa, l'any 1923.
Fotografia de Josep Salvany. Arxiu A.C.A.G. Fons Salvany.

l'enemic, amb incursions o campanyes a petita escala. L'Alt Camp, la Conca de Barberà, la Segarra i l'Anoia en patirien les conseqüències.

Les autoritats franceses intentaren persuadir-los de no continuar amb la determinació que havien anunciat *"de passar a foch y ha sanch totes les poblacions de Catahalunya per hon passará son exèrcit sens donar quartel a Catala algú."*¹³ Veurem que van ser intents debades.

Conca de Barberà

El 30 d'agost detectem l'acció d'una campanya d'aproximació, amb l'objectiu de dominar els colls de Lilla i de Cabra, passos claus per accedir als territoris de ponent. Parets la descriu en poques línies *"y dieron sobre los collados de Lilla y Cabra, que á poca costa ganaron, y puesta guarnición en ellos se entraron por las Concas de Barberá quemando, saqueando, talando todos los pueblos, hasta mui cerca del llano de Urgel, y dexándose la guarnición en los collados se bolbieron ricos de despojos..."*¹⁴.

L'host castellana s'havia dividit en tres cossos d'exèrcit, autònoms i relativament independents. El de Torrecuso i el d'Hinojosa anaven junts, el de Mortara era a l'Albi. Una avançada del primer féu cap a Montblanc, capturà gent per interrogar, i baixà a Lilla, on no hi trobà ningú *"sen baxaren al llla, que es un llogaret de unas deu o dotze cases, no trobaren en ella persona xica, ni gran, robaren lo que trobaren en ella, y de dintre de la Iglesia."*¹⁵ L'endemà, l'exèrcit saquejava Montblanc, i feia fugir la població espaordida, que va haver de dormir al ras. Només van deixar aquella vila per caure sobre l'Espluga de Francolí *"vila rica, (on) robaren tot quant y trobaren, fins a la iglesia y feren despullar lo Rector."* A continuació passaren a Poblet, d'on els monjos havien fugit¹⁶. També el venerable cenobi va ser saquejat, encara que només pels *"cabos grossos, y sos oficials"*. El majordom del marquès de Torrecuso s'endugué un botí per valor d'un miler de lliures¹⁷. El dimecres 3 de

¹³ Copia de la carta (...) de la Motta... 2ª pàg.

¹⁴ M.PARETS: *De los muchos sucesos...*, p. 51.

¹⁵ Seguim exclusivament la *Relacion verdadera de las Hostilidades, y sacrilegis ...* Aquesta font parla de totes les vexacions i sacrilegis realitzats a les esglésies, episodis que nosaltres no explotem aquí. També explica que l'exèrcit castellà es componia d'uns 8.000 homes (3.500 de cavalleria), i n'era el cap suprem Torrecuso, cosa difícil de creure, havent-hi Hinojosa que era lloctinent del Principat.

¹⁶ La història acostuma a coincidir en el fet que Poblet es desmarcà de la dinàmica de guerra amb una estratègia diplomàtica que assolí satisfer ambdós bàndols (PALAU I DULCET, ANTONI: *Conca de Barberà II. Guia de Poblet*. Barcelona, 1931, p. 19. TODA, EDUARD: "Un frare miquelet". *Butlletí Arqueològic*, Tarragona, tom II (1923-1924) 284-289, p. 285). Toda destaca l'activitat desplegada per l'abat quadriennal Rafel Llobera (1640-1644), el qual en una darrera fase de la guerra va tenir temps de mostrar-se molt més bel·licós i partidista de la causa felipista.

¹⁷ Palau i Dulcet, deficientment documentat, omet aquest trist episodi. Assenyala que es van traslladar joies litúrgiques a Barcelona per tal de salvaguardar-les d'un potencial assalt, però especula que havia de ser de part dels naturals, irritats per la política filocastellana del monestir (A.PALAU: *Guia de Poblet...*, p. 19). Poblet estava fortificat, però les muralles eren del segle XIV, i per tant, potencialment superables per les forces d'assalt modernes. Una breu descripció del recinte emmurallat pobletà és a les p. 54-59.

setembre, giraven cua cap a Montblanc. De passada per l'Espluga es feren fortes una dotzena de persones al castell. Els castellans hi van calar foc sense contemplacions¹⁸. Els de dins feren sortir les dones que s'hi havien refugiat i els enemics "*allí feren delles lo quels aparegué*". Van fer sortir amb amenaces els homes de les cases i occiren els renitents penjant-los de les finestres de les seves llars.

Per la nit feren cap a Barberà, cremaren la Guàrdia dels Prats i Ollers i saquejaren Pira. Barberà, tanmateix, es lliurà de les "falles" perquè el rector coneixia un dels soldats enemics, de Tarragona, i perquè s'avingueren a refrescar-los. A Sarraí cometeren noves vexacions. Cremaren la vila, saquejaren l'església i, a més, hi realitzaren actes sacrílegs (violaren vint jovenetes triades, davant del sagrari)¹⁹.

El Pla

En aquest punt hi ha un canvi d'estratègia general. El dijous 4 de setembre, mentre cremaven Cabra del Camp²⁰, els castellans s'assabentaren de la pèrdua de Perpinyà²¹, i referen els seus projectes bèl·lics. Torrecuso i Mortara ajuntaren els seus exèrcits (uns 14.000 homes) i marxaren contra el Pla, que van saquejar després d'una curta resistència.

A l'església s'hi havien tancat 50 persones sota el comandament del prevere

¹⁸ El castell de l'Espluga era herència dels temps més esplendorosos de la reconquesta del comtat de Barcelona. Havia estat bastit a finals del segle XI (MIQUEL, JOSEP: "El Castell feudal". *El Francolí*, núm. 50, extraordinari de 30 de juliol de 1923, 21-22, p. 21), però ja en el segle XVI semblava rònc. El 1522, el comanador espluguí contractava un mestre d'obres perquè l'arrangés. En el segle XVII, més que a una fortalesa militar s'assemblava a un graner rural, que no va poder superar les modernes tècniques d'assalt desplegades a la Guerra dels Segadors. Segons J. Sanabre, va ser enderrocat el 1651. Va servir, posteriorment de recinte penitenciari, i va ser destruït definitivament el 1880. Dades extretes de la tesi de llicenciatura de BONET, MANUEL: *La vila de l'Espluga de Francolí a la segona meitat del segle XVII*. Universitat Rovira i Virgili de Tarragona, 1981. Vegeu igualment CATALÀ I ROCA, PERE; BRASÓ I VAQUÈS, MIQUEL: "Semblança castellera de l'Espluga de Francolí". *Els castells catalans*. IV, Rafael Dalmau, 1973, 226-236, p. 231-233.

¹⁹ Possiblement caldria considerar l'actuació dels soldats castellans sota el prisma d'una estratègia psicològica d'intimidació reservada a la població civil. Eren poblacions que ara rebien els uns, ara rebien els altres, i en una guerra té més força aquell que fa més por. Durant la Segona Guerra Mundial, alemanys i, després, russos, a l'hora d'envair territori enemic, van rebre ordres explícites de violar sistemàticament totes les dones al seu pas. Els serbis, a l'antiga Iugoslàvia, han desplegat la mateixa tàctica amb la població bòsnia.

²⁰ Cabra comptava amb muralles viables per a la defensa de la vila al tombar del segle XVII (CATALÀ I ROCA, PERE; BRASÓ I VAQUÈS, MIQUEL: "Castell de Cabra". *Els castells catalans*, III, 1992, 2a. edició 516-521, p. 519), però el text que seguim sembla indicar que era vila oberta durant la Guerra dels Segadors.

²¹ Els capitols que regulaven la rendició de la ciutat, signats pel governador marquès de Flores de Avila, a favor del mariscal Schomberg, són de data 29 d'agost de 1642. Estan a bastament reproduïts, M. PARETS: *De los muchos sucesos...*, p. 51-56; F.M. MELO: *Historia de los movimientos...*, p. 293-296; PAZ, JULIÁN: *Documentos relativos a España existentes en los Archivos Nacionales de París. 1276-1844*. Instituto de Valencia de Don Juan, Madrid, 1934, núm. 814; àdhuc és publicada com il·lustració la primera pàgina d'una versió coetània impresa, a WIJN, Dr. J.W.: "Las Fuerzas Armadas y la guerra (1610-1648)", en J.P. COOPER (Direcció): *Historia del Mundo Moderno. IV. La decadencia española y la guerra de los Treinta Años 1610-1648-1659*. Cambridge University Press, Ramon Sopena S.A., Barcelona, 1974, 139-156, p. 155. Però la rendició efectiva es va produir deu dies després, el 9 de setembre següent, data que acostuma a portar la publicística coetània dels fets. Una síntesi força recent del setge a VILLANOVA, JEAN: *Histoire populaire des catalans et plus particulièrement du Roussillon, du Vallespir, du Conflent et de la Cerdagne*. II, Perpignan, 1988, p. 252-260, capitulació: p. 259.

Jaume Guasch, plantant cara a l'autoritat del marquès de Torrecuso i negant-se a retre's. Durant tres hores de combat van poder resistir, després hagueren de pujar al pis de dalt i trencar l'escala de cargol per on s'hi accedia. Els castellans saquejaren tota l'església, però no pogueren accedir a la part del segon pis, on s'havien fet forts els del Pla. Així van resistir tres hores més, fins que se'ls acabà la munició de foc, i, a continuació, resistiren quatre hores més amb munició pètria de propulsió manual (o sigui, a cops de pedra). Amb una situació tan desesperada com aquesta, i ferit mossèn Guasch a la cama, van optar per iniciar les negociacions de rendició, gestions que Torrecuso va aprofitar per intentar una acció sorpresa per l'esquena. Advertits a temps, els catalans rebutjaren tres assalts amb escala, però al quart, se'ls va prometre "*lo quartel*" (rendició respectant les vides). Un cop dins els castellans se n'oblidaren, i assassinaren 33 dels defensors, a dos més els llançaren de dalt a baix, i nou escaparen miraculosament. Al prevere Guasch el colpejaren brutalment, travessant-lo "*de part a part per la espalla...*"²²

Tenim una altra versió sobre els fets, la de Josep M. Torné i Pujol²³. Torné dona la data de 2 de setembre i diu que van ser morts tots els homes que s'havien refugiat a l'església, i se'n salvaren únicament dos "*un, oprimit i quasi esclafat darrera la porteta del campanar, i l'altre dissimulat per unes dones amb un davantal i unes faldilles...*" En aquesta versió dels fets, la lluita s'iniciava perquè una petita columna francesa que operava a la vila atacà l'exèrcit reial i després fugí; la reacció dels castellans la pagaren els vilatans. L'assalt a l'església va produir-se després d'un inexplicable incident quan una bala perduda matava un oficial castellà. El tret havia sortit de l'església, i Hinojosa manà l'assalt immediat a l'edifici. Segons Torné, els atacants obriren un forat a canonades a la paret nord, on encara avui pot apreciar-se el posterior arranament.

Segona passada

Consumada l'acció del Pla, assaltaren Figuerola i, si hem de creure que l'inici de la campanya lleidatana s'esqueia vers el 17 o el 21 de setembre, com ja hem assenyalat, hem de suposar que els castellans retornaren a Tarragona, probablement per aprovisionar-se.

²² Ací es fa esment d'un acte miracler, car tancaren el mossèn 15 dies a la pressó de Sant Magí per penjar-lo sumarissimament, però el sacerdot aconseguí fer-se escàpol "*per voluntat de Deu ni sabent ells com los escapà...*" Fem notar els paral·lelismes evidents amb la història de Sant Magí de la Brufaganya, que aquests darrers anys ha captat l'atenció de la producció bibliogràfica, amb més o menys fortuna. Vegeu AULÈSTIA I VINYES, JOAN BAPTISTA: *Sant Magí a Tarragona*. a c.d. Jordi Rovira i Soriano i d'Andreu Dasca i Roigé, Biblioteca Tarraconense 1, 1992, p. 11-12; ROVIRA I SORIANO, JORDI - GÜELL I JUNKERT, MANEL - DASCÀ I ROIGÉ, ANDREU: *Vida del gloriós màrtir i ermità Sant Magí*. Biblioteca Tarraconense 4, 1993, p. 27-28 i sobretot 35-36, on es parla de les presons de Sant Magí a Tarragona ciutat. Més recentment, SEGURA, JOAN: *Història del Santuari de Sant Magí*. Reedició de l'Associació Cultural Alt Gaià, Santa Coloma de Queralt, 1994, p. 22. En aquestes dues darreres obres es transcriu la mateixa història del Sant del cronista Joan de Sessé.

²³ Publicada per TORREDEMER I TURÚ, RAMON: *Els Torradamer. Del Pla de Santa Maria a Vila-rodona*. Publicacions Paratge Tarragoní, núm. 7, gener de 1993, p. 12-13. Fins ara hem seguit la de la *Relacion verdadera de las Hostilidades...*

Església i Castell de Biure, l'any 1923.
Fotografia de Josep Salvany. Arxiu A.C.A.G. Fons Salvany.

El 23 de setembre saquejaven Montblanc novament, calant-hi foc malgrat la col·laboració de les autoritats. Tot fa pensar que també Sarraí fou assaltada aquest cop. F.ALENTORN diu que van incendiar 80 cases i que s'acamissaren contra els objectes litúrgics sagrats de l'església, a més d'altres excessos²⁴.

Aquesta fou l'última acció que refereixen les fonts. A partir d'ací el teatre d'operacions passava a les contrades lleidatanes.

La marxa de l'exèrcit castellà havia estat seguida de lluny pel mariscal la Mothe, que féu concentrar totes les forces a Santa Coloma de Queralt el 22 de setembre, passant a segona hora del matí a Rocafort, i dirigint-se l'endemà a Sarraí, on anihilà els pocs castellans que hi romanien encara després de la crema. Des d'allí, la Mothe "*subió á una eminencia no muy lejos del enemigo, desde donde pudo ver su campo, marcha y formación*"²⁵.

La prudència de la Mothe donà bons resultats, car li permeté plantar-se al Segrià amb 12.000 homes i frustrar les posteriors temptatives castellanes envers Lleida (7 d'octubre de 1642), que era el plat fort.

CONTRASTACIÓ I VERACITAT

La tasca d'intentar comprovar els susdits esdeveniments amb documentació arxivística de l'època és força difícil, perquè el fons documental de la Conca de Barberà del segle XVII és molt neulit²⁶. Hem de recórrer a ciències auxiliars i fonts indirectes, com ara els llibres sacramentals, allí on n'hagin quedat²⁷. D'entrada,

²⁴ F.ALENTORN: *Els vallencs...*, p. 65. Anys després, concretament el 17 de novembre de 1647, Sarraí seria novament assaltada i incendiada. CAPDEVILA, TOMÀS: *Sarreal. Notes històriques de la vila*. Edició facsimil, Ajuntament de Sarraí, 1985 (1934), p. 56.

²⁵ M.PARETS: *De los muchos sucesos...*, p. 75-76. La Mothe s'apoderà d'armament, de provisions i dels bagatges de Torrecuso. F.ALENTORN: *Els vallencs...*, p. 65. Parets afegeix que les pèrdues de l'enemic se situaren vora els 50 homes (p. 76). Sobre aquests fets i els immediatament posteriors, vegeu la *Relació compendiosa...*

²⁶ Les guerres dels Segadors, del Francès, la darrera Guerra Civil Espanyola i un posterior espoli han estat les causes que n'ha donat PORTA I BALANYÀ, JOSEP M.: *La vila de Montblanc en el segon quart del segle XVIII*. Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Tarragona. Premi Xamfrà 1982, p. 13. L'arxiu del Consell i de Santa Maria de Montblanc en són un bon exemple, car es perderen a la crema de 1642 (PALAU I DULCET, ANTONI: *Conca de Barberà, I. Guia de Montblanch*. Barcelona, 1931, p. 46 i 91). Un cop d'ull a l'inventari provisional de l'Arxiu Històric Comarcal de Montblanc resulta força clarificador (PORTA I BALANYÀ, JOSEP MARIA: "Arxiu Històric Comarcal de Montblanc". *Guia dels Arxius Històrics de Catalunya*, 2, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1987, p. 97-152). Tota la documentació és dels ss.XVIII-XX. Sense una vocació d'exhaustivitat, direm que de l'època moderna de la Conca de Barberà hi ha alguns fons patrimonials a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (UDINA MARTORELL, FEDERICO: *Guia Històrica y descriptiva del Archivo de la Corona de Aragón*. Ministerio de Cultura, 1986, p. 394), a l'Arxiu Nacional de Catalunya -encara inèdits-, i un capbreu de Savallà de 1582 a l'Arxiu Històric Comarcal de Valls (PAPELL I TARDIU, JOAN: *Catàleg dels protocols de Valls*. Fundació Noguera, 1989, p.293).

²⁷ Algunes notaries rectorials es conserven encara a l'Arxiu Històric Arxidiocesà. Vegeu RAMON I VINYES, SALVADOR; FUENTES I GASÓ, MANUEL M.: *Inventari dels protocols notaries de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona*. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1987. RAMON I VINYES, SALVADOR - MASSAGUÉS I VIDAL, JOSEP: *Inventari dels llibres sacramentals de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona*. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1990.

V. Gual ja va demostrar científicament el sotrac demogràfic que visqué la Conca de Barberà l'any 1642, d'una intensitat forta, que ocupa el cinquè lloc d'importància en la seva història, després dels desastres de 1641 (repressió de l'exèrcit del marquès de Los Vélez a Catalunya), 1809 (Guerra del Francès), 1585, i 1651 (malures pestíferes)²⁸.

Lilla, Cabra i el Pla

La *Relació verdadera de las hostilitats* considera Lilla un llogarret d'unes 10 o 12 cases. Efectivament, podem comprovar que l'any 1631 en un capbreu hi declaraven 12 propietaris²⁹.

Sobre els exemples al Camp de Tarragona, els llibres sacramentals tenen l'última paraula. A Cabra, el volum que aplegava baptismes, esposoris i òbits a partir de 1642, s'inicià amb una anotació del capellà prou colpidora: *"Llibre dels Baptismes, obits y desposoris de la parroquial iglesia de Santa Maria de la vila de Cabra, diocesi Tarragona, després que los castellans nos sequejaren esta esglesia en lo qual temps nos feren malbe molts baptismes, obits y desposoris que sols ni ha uns poch y ayxi per este (...) he comensat y he fet jo Barthomeu Matheu, prevere y rector de dita iglesia el llibre nou..."*³⁰ En l'apartat dels òbits, trobem l'anotació de novenes. Les cinc primeres abasten des del 10 d'octubre fins el 3 de desembre de 1642, i darrera hi va un concis comentari sobre cada mort, en tots cinc casos produïda violentament pels castellans³¹. La imatge que ens dona aquesta font és, certament, la d'un assalt militar contra una vila civil, durant el qual es dedicaren a "caçar" els habitants que intentaven fugir a la muntanya.

Al Pla de Santa Maria, tres quarts del mateix. En el llibre d'òbits de 1642 hom pot llegir, a la primera pàgina: *"Llibre dels obits del llochs de Sta. Maria del Pla, comensat als sinch de setembre del any mill siscents coranta y dos & de insep(ult?)s. Los altres llibres dels óbits foren cremats als 2 de setembre quant passà lo exèrcit castellà quan cremaren lo Pla ab moltes scriptures. (...) Los que moriren a la Iglesia del Pla als 2 de 7bre. 1642..."*³² Segueix una relació d'anotacions referides a les

²⁸ GUAL VILÀ, VALENTÍ: "Les crisis de mortalitat adulta a la Conca de Barberà. Cronologia, intensitat i abast geogràfic". *Quaderns de Vilaniu*, Valls, 24 (1993) 54-64, p. 63. J. Iglèsies fa, únicament, una breu referència als estralls de 1647, any en el qual patiren crema Forès, Rocafort i Sarraí. IGLÉSIES I FORT, JOSEP: "La població de la Conca de Barberà a través de la Història". *VIII Assemblée Intercomarcal d'Estudiosos*, Montblanc, 1967, p. 79.

²⁹ Arxiu Històric Arxidiocesà (=AHA), Figuerola, caixa 6, núm. 30.

³⁰ Devem aquesta dada a l'atenció de Jaume Teixidó i Montalà, generós investigador local que no ha dubtat a posar al nostre servei la transcripció reproduïda, i a qui agraïm sincerament el seu interès. Arxiu Parroquial de Cabra (=APC), Llibre de Baptismes, matrimonis i òbits, 1642-1704, f. 1.

³¹ "Obits cossos (1642-1660)": Magdalena Tapiola "que la mataren los castellans de fora la vila a la montanya"; Coloma Prats "que la mataren los castellans"; Joan Bofarull "lo qual mataren los castellans a la montanya fugint d'ells"; Angela Tarraga, vda. "que la mataren los castellans"; Jaume Fonier? "lo qual mataren los castellans a la montanya". APC, Llibre de Baptismes, matrimonis i òbits, 1642-1704.

³² AHA, El Pla de Santa Maria, òbits de 1642, caixa 1, núm. 33.

novenes dels enterraments. Les que van d'octubre a desembre de 1642 són 22. Tal volta caldria comptar potser també les 8 de 1643, i les 3 que apareixen sense data. Són 33 clavades! Això ja no és lletra impresa potencialment manipulada, sinó xifres documentals d'un eclesiàstic interessat únicament en cobrar els drets de novenes³³. A la vista d'aquestes verificacions, i jugant amb les paraules, sembla que podem suposar que la *Relacion verdadera* és, veritablement, verdadera.

La Conca de Barberà i la Baixa Segarra

Haver verificat els fets de Cabra i del Pla ens mena a suposar, d'entrada, l'autenticitat dels de la Conca. Comptem, però, amb un exhaustiu estudi sobre la mortalitat de les poblacions de la Conca de Barberà i de la Baixa Segarra³⁴.

A Vallespinosa, ens acaba de reblar la verificació una ressenya que hi ha en l'obituari corresponent a 1642 referent a Magdalena Papiol: *"la mataren los castellans quan són entrats a cremar y robar la Conca"*.

Les xifres dels obituaris també són força reveladores. V.Gual compara en una taula la detecció d'anys amb pèrdues demogràfiques (més defuncions -per morts violentes- que naixements) dels pobles d'Aguiló, Biure, Figuerola, Les Piles, Pontils, Santa Coloma de Queralt, Santa Perpètua i Vallespinosa. No sempre coincideixen en pèrdues tots els pobles alhora, però sí que ho fan el 1641 i el 1642 (menys a Vallespinosa, que després del primer any va despoblar-se totalment)³⁵. A la Conca de Barberà, tres quarts del mateix. 1642 és l'únic any en el qual gairebé tots els pobles analitzats (Forès, la Guàrdia, Rocafort, Vallclara i Vilaverd) són unànimes en denunciar la regressió demogràfica.

Com bé diu V.Gual, és a les poblacions majors on millor es copsa el daltabaix. Santa Coloma de Queralt tindrà importants pèrdues d'adults el 1641 (91 morts) i el 1642 (85). El 1643 és qualificat com un any de respir. No s'havia acabat la guerra, però sí la campanya que hem analitzat

* * *

³³ No hem inclòs a Francesc Montserrat 'del ostal' tot i estar en la relació, perquè s'especificava que *"mori antes de la crema del Pla. Deu lo dret"*. Tanmateix si que hem inclòs Baptista Montserrat, tot i que la data de la seva novena era de 1646. J.M.Torné calcula la mateixa xifra que nosaltres. R.TORREDEMER: *Els Torradamer...*, p. 13.

³⁴ Ens referim a la tesi doctoral de GUAL VILÀ, VALENTÍ: *Balanç natural i reconstrucció de famílies a través dels sacramentaris: la Conca de Barberà a l'època moderna*. Universitat de Barcelona, 1991, p. 287, 357-358, i 364-367. Aprofitem per agrair a aquest autor, i amic, l'haver-nos posat a les mans, de manera generosa i servicial, el fruit de les seves investigacions. L'aportació d'aquesta font resulta decisiva per provar la tràgica conjuntura que patí la zona el 1642. Va publicar les dades que utilitzem a: "La Conca de Barberà des de finals del segle XVI a finals del segle XVII. Periodificació, abast geogràfic i assaig interpretatiu dels anys negatius". *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*. Actes del VII Congrés d'Història de la Medicina Catalana, I, vol. XVII, Tarragona, 1992, 163-187.

³⁵ La taula és reproduïda a V.GUAL: "La Conca...", p. 166-167.

Com a colofó final, direm que després de la capitulació de Barcelona, Felip IV atorgà al marquès de Mortara el marquesat de Sarraí (1653), títol que comportava Sarraí i Cabra, dues de les viles que, com acabem de veure, havia assaltat a sang i foc, deu anys abans³⁶.

³⁶ P.CATALÀ; M.BRASÓ: "Castell de Cabra...", p. 519; FLUVIÀ I ESCORSA, ARMAND DE: "Marquesat de Sarraí". *G.E.C.*, XIII, 1979, p. 353. Recordem també que el marquès de Torrecuso va rebre la grandesa d'Espanya per a tres generacions justament aquell any 1642.